

Sune Frølund

Gernot Böhmes atmosfæreæstetik og vejrfænomenologi

Abstract

The paper explores Gernot Böhme's interpretation of the concept of atmosphere as an aesthetical concept of the natural environment, especially of the weather. Böhme takes over the concept of atmosphere from Hermann Schmitz' body phenomenology in which human feelings are considered to be spatial atmospheres. Böhme integrates atmospheres into his phenomenology of nature by showing that they are bodily sensations of human's mode of being in their environment. Based on this framework he sketches out a phenomenology of the weather, i.e. a theory of the connection of climate and our mode of being. The perspective of the paper is to employ Böhme's work with atmospheres in environmental education in general, and, specifically, in education concerning climate change.

Nøgleord

Atmosfære, fornemmelse, følelse, sansning, mærket krop, natur, vejr, klima, æstetik, fænomenologi, Bollnow, Schmitz, Böhme.

Indledning: Naturfilosofi mellem kritisk teori og fænomenologi

Gernot Böhme (f. 1937) var i 1970'erne ansat på Max-Planck-Instituttet på et forskningsprojekt om livbetingelserne i den moderne teknisk-videnskabelige verden. Under indtryk af truslen fra den atomare oprustning og fra den spirende miljøbevægelse, var opgaven at udvikle alternativer til ikke blot de klassiske naturvidenskaber, men til de klassiske *vidensformer*, med henblik på at finde vidensformer for natur, der passer bedre med en demokratisk udvikling af samfundene.¹ Dette projekt formuleredes senere som en kritik af rationalitetens monopol på viden, og det søgte dels inspiration fra Freuds psykoanalyse,² dels fra Max Horkheimers og Theodor W. Adornos oplysningskritiske arbejde, der beskriver beherskelse, fortrængning og fremmedgørelse af naturen – den ydre såvel som den indre – som prisen for oplysningsprojektet.³

1 Böhme, G., van den Daele, W. & Krohn, W. (1977): *Experimentelle Philosophie*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 10.

2 Böhme, G. (1980): *Alternativen der Wissenschaft*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 13, 54ff.

3 Böhme, G. & Böhme, H. ([1983] 1985): *Das Andere der Vernunft*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 20ff; Böhme, G. (1986): *Philosophieren mit Kant*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 233, 240.

Sune Frølund, Aarhus Universitet, Danmark
e-mail: sufr@edu.au.dk

Studier i Pædagogisk Filosofi | <https://tidsskrift.dk/spf/index> | ISSN nr. 22449140

Årgang 5 | Nr. 2 | 2016 | side 19-37

Böhmes kendteste arbejde fra denne periode er nok det med broderen, Hartmut Böhme, forfattede *Das Andere der Vernunft*, som udkom i 1983.⁴ I dette skrift havde de valgt Immanuel Kant som eksemplarisk repræsentant for "fornuftens ekspansion", og gennem ham (og andre) beskrev de bagsiden af rationalismen som fortrængningen af "det andet". I bogen blev "det andet" identificeret som: naturen, den menneskelige krop, fantasien og følelserne. Gennem adaptationen af Horkheimers og Adornos projekt om nødvendigheden af en "ihukommelse af naturen i subjektet";⁵ udvidedes projektet fra kun at sigte mod en ny naturfilosofi, til også at omfatte udviklingen af nye krops- og fantasi- og følelsesfilosofier.⁶

I den sammenhæng dukkede en ny inspiration op, som Böhme i de efterfølgende år forsøgte at integrere i sin arv fra Horkheimers og Adornos "kritiske teori" ("Frankfurter-skolen"). Det drejede sig om Hermann Schmitz' såkaldte "nye fænomenologi". Schmitz (f. 1928) havde i årene 1964 til 1980 publiceret sit 10-bindsværk, *System der Philosophie*,⁷ som er et omfattende forsøg på at udvikle en fænomenologisk subjektfilosofi baseret på kropsfølelser og følelser. Den lære, som Böhme hentede ud af Schmitz, var, kort fortalt, at besindelsen på subjektets egen natur ikke kun kan ske gennem kognitiv refleksion, men må radikaliseres til også at omfatte en refleksion på det kropslige og affektive, da "den 'affektive' ramthed synes at høre væsentligt med til *cogito'et*".⁸

Hvor meget Böhme har følt sig "forpligtet" på Schmitz' fænomenologi, kan man dels høre fra Böhmes egen mund,⁹ og dels aflæse af de mange gange han beklager den ringe opmærksomhed, som Schmitz' filosofi blev modtaget med af den filosofiske offentlighed i disse år. I *Das Andere der Vernunft* priser Böhme-brødrene Schmitz' kropsfilosofi og erklærer, at det "efterhånden er ubærligt" at den poststrukturalistiske diskussion af "legemets genkomst"¹⁰ negligerer "den vel eneste konsistente teori om kroppen", som de mener Schmitz' kropsfænomenologi er.¹¹ Mange år senere gentager Gernot Böhme, i et tilbageblik på sin inspiration fra kritisk teori, beklagelsen over den lukkethed, som også tilhængerne af kritisk teori udviser over for Schmitz. Böhme sporer lukketheden tilbage til Horkheimers og Adornos totale afvisning af at *virkeliggøre* deres program om en besindelse på subjektets egen natur. De vil simpelthen ikke have noget at gøre med kroppen, som dog ellers er "den natur, som vi selv er", som Böhme forklarer.¹² Og i den kritisk teoris efterfølgende fase er

4 Böhme & Böhme ([1983] 1985).

5 Horkheimer, M. & Adorno, T.W. (1993): *Oplysningens dialektik*, overs. P. Øhrgaard, København: Gyldendal, p. 81. Originaltitatet lyder "Eingedenken der Natur im Subjekt", Horkheimer & Adorno ([1944] 2003): *Dialektik der Aufklärung*, Frankfurt a.M.: Fischer Taschenbuch Verlag, p. 47.

6 Böhme & Böhme ([1983] 1985), pp. 19, 24.

7 Schmitz, H. (2005): *System der Philosophie. Studienausgabe I-V*, Bonn: Bouvier Verlag.

8 "affektiv ramthed" er oversættelsen af "affektive Betroffenheit", Böhme (1986), pp. 242, 243.

9 Böhme (1986), p. 242.

10 Böhme-brødrene hentyder formodentlig til Foucault-inspirationen i Kamper, D. & Wulf, Ch. (1982): *Die Wiederkehr des Körpers*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

11 Böhme & Böhme ([1983]1985), p. 499.

12 Böhme citerer følgende udsagn fra Horkheimer og Adorno: "Kroppen kan ikke forvandles tilbage til legeme igen. Den vedbliver at være lig, selv om den trænes aldrig så meget", Horkheimer & Adorno (1993), p. 319; Horkheimer & Adorno (2003), p. 248.

det Adornos dogme om den "totale formidling" og afvisning af fænomenologers snak om "umiddelbare" erfaringer, der blokerer for en frugtbar inspiration fra Schmitz' kropstænkning.¹³

Böhme har selv fastholdt programmet om at udvikle filosofier om natur, krop og følelser, og i nærværende artikel skal det handle om hans forsøg på at udvikle en vidensform, der specielt er rettet mod atmosfære og klima, nemlig hans skitse til en vejrfænomenologi. Artiklen vil følge Böhmes arbejde med at opbygge en naturfilosofi på grundlag af Schmitz' kropsfænomenologi. Målet for Böhme var, at beskrive en æstetisk, dvs. sansningsbaseret vidensform, hvor den 'ydre' natur tilgås gennem den 'indre' natur, nemlig kroppen. Og da kroppen er sædet for sansning af og fornemmelse for atmosfærer, må vidensformen forventes at besidde en særlig affinitet til vejrfænomener.

Når Böhmes projekt vejrfænomenologi er interessant beror det på, at klimaændringer nok er blandt de mest presserende og globalt forandrende miljøproblemer vi har i dag.¹⁴ Böhme leverer en vidensform for atmosfære og vejr, som på visse måder arbejder "tættere" på vejret end meteorologien. Og hans vidensform kan i princippet også sætte nogle rammer for hvilke atmosfærer og vejrformer, vi bør søge at skabe i tidsalderen antropocæn, hvor natur er delvist humaniseret natur, og hvor "den fremtidige tilstand i den terrestriske biosfære er op til os", som miljøgeografen Erle Ellis siger.¹⁵

Når Böhmes atmosfære- og vejrfænomenologi også er *pædagogisk* interessant, beror det på, at dens æstetisk-kropslige vidensform ikke retter sig mod enkeltgenstande eller -fænomener i naturen, men beskriver en slags affektiv "proto-erkendelse", der omfatter det atmosfæriske (klimaet, stemningen) i naturen. Det atmosfæriske er det første vi *fornemmer* af naturen, hævder Böhme, og denne fornemmelse eller viden er forudsætningen for at *forstå* enkeltgenstande og -fænomener, og for den videnskabelige tilgang til disse. Af samme grund må det atmosfæriske også være det primære i læreprocesser, og derfor interessant at undersøge i en situation, hvor vi, på grund af klimaændringerne, står over for store omstillinger af befolkningernes forhold til naturen, og har brug for flere tilgange til naturen, end de rent kognitive og videnskabelige giver.

Nu er det ikke første gang atmosfærebegrebet bliver sat i forbindelse med pædagogik, og jeg vil begynde med at skitsere filosofien og pædagogen Otto Bollnows teori om pædagogiske atmosfærer. Dernæst vil jeg præsentere Hermann Schmitz' kropsfænomenologi. De efterfølgende fire afsnit handler om Gernot Böhmes diskussion af naturfænomenologi, økologisk æstetik og atmosfæreteori, og i et femte afsnit kommer så turen til Böhmes vejrfænomenologi.

13 Böhme, G. (2008): *Ethik leiblicher Existenz*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 140ff.

14 Schnellhuber, H.J. (2015): *Selbstverbrennung. Die fatale Dreiecksbeziehung zwischen Klima, Mensch und Kohlenstoff*, München: C. Bertelsmann Verlag; Frølund, S. (2015): "Climate and Human History of Nature", in: Frølund, S. & Kemp, P. (eds. 2015): *Nature in Education*, Zürich: LIT Verlag, pp. 31-49.

15 Ellis, Erle C. (2011): "Anthropogenic transformation of the terrestrial biosphere", *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, pp. 1010-1035, <http://rsta.royalsocietypublishing.org/content/369/1938/1010>, Fundet 4. juli 2017, p.1027.

Bollnows pædagogiske atmosfære og naturen

Det er i dag en ret udbredt pædagogisk opfattelse at de ændringer, som opdragelse og pædagogik tilsigter, ikke opnås gennem den blotte overførelse af informationer og faktisk viden fra person til person. Informationerne må ledsages af eller integreres i en følelsesmæssig relation, hvis modtageren skal kunne tilegne sig viden, og især hvis denne viden skal kunne sætte sig varige og motiverende spor. Denne pædagogiske indsigt er nok kendt fra oldtidens retoriske tradition, men blev i Oplysningstidens rationalisme svækket, for så at blive genopvakt af navne som Jean-Jacques Rousseau og Johann Gottfried von Herder i det 18. århundrede.

I 1920'erne genoptog Hermann Nohl (1879-1960) traditionen fra romantikkens pædagogik. Han understregede vigtigheden af hele den "pædagogiske relation" for læring, ved bl.a. at genformulere Johann Heinrich Pestalozzis (1746-1827) idé om, at undervisning og opdragelse skal være båret af "pædagogisk kærlighed" mellem lærer og elev. Otto Bollnow (1903-1991) videreudviklede Nohls teori ved at undersøge følelserne i den pædagogiske relation, og betydningen af det rum, som relationen udspillede sig i. Hans grundtanke var, at stemninger eller *atmosfærer* bærer relationen mellem mennesker.

Bollnows atmosfærebegreb blev udviklet i dialog med Martin Heideggers eksistentiale antropologi, som den blev udfoldet i *Væren og tid* fra 1927.¹⁶ Fra denne hentede Bollnow analyserne af "befindlighed" og "stemthed", med hvilke begreber Heidegger betoner, at menneskets relation til verden nok er forståelse, endda "værensforståelse", men det er en forståelse, der er båret af og bestemt af menneskets væren-i-verden, af hvordan det *befinder* sig i sin verden, af hvilken *stemning* det er i. Med Heidegger kan man derfor sige, at al forståelse er stemt og at de forskellige stemninger har bestemte måder at åbne verden for os på.¹⁷

Bollnow definerer i sin *Die pädagogische Atmosphäre* fra 1964 den pædagogiske atmosfære som "helheden af følelsesmæssige betingelser og menneskelige holdninger, som findes mellem opdrageren og barnet, og som danner baggrund for enhver opdragende

16 Heidegger afgrænser sin tilstedeværensanalytik (*Daseinsanalytik*) i forhold til den filosofiske antropologi (f.eks. Scheler, Plessner), fordi antropologien, i Heideggers øjne, tolker mennesket objektivistisk og empirisk som et forhåndenværende blandt andre forhåndenværende, og derved lukker af for menneskets "min-enkeltehed" (*Jemeinigkeit*), altså dets eksistentielle karakter eller jeg-karakter, jvf. Heidegger, M. (2007): *Væren og tid*, Aarhus: Klim, p. 63; Heidegger, M. ([1927]1967): *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, p. 42. Af samme grund undgår Heidegger at bruge termen "menneske" til at betegne det værende, som vi selv er" (Heidegger (2007), p.67/ Heidegger (1967), p. 46). Men han åbner alligevel op for en "eksistentiel antropologi" (Heidegger (2007), p. 212, 334/ Heidegger (1967), p. 183, 301), så det giver mening at læse et menneskesyn ud af hans tilstedeværensanalytik (*Daseinsanalytik*). Jf. Thomä, D. (2003, hrsg.): *Heidegger Handbuch*, Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, p. 333ff.; jf. Wenzler, T.S. (2012): "Eksistens, verden, endelighed", in: Pedersen, E.O. & Christensen, A.-M.S. (2012, red.): *Mennesket – en introduktion til filosofisk antropologi*, Aarhus: VIA System, pp. 83-101.

17 Jf. "I stemtheden er tilstedeværen på forhånd allerede stemningsmæssigt åbnet [...] Åbnet vil ikke sige: erkendt som sådan [...] Gennem befindligheden er tilstedeværen på forhånd allerede bragt hen foran sig selv, den har på forhånd allerede fundet sig selv, ikke via nogen iagttagende måde at forefinde sig på, men via en stemt måde at befinde sig på" (Heidegger 2007: 162ff.). Heidegger sammenligner stemninger med atmosfærer, jf. Heidegger, M. (1983): *Die Grundprobleme der Metaphysik*, GA 29/30, Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, p. 100.

handling”¹⁸. Tanken er ikke at beskrive pædagogiske dyder som selvdisciplin, flid og lignende, men at beskrive den pædagogiske ”situation som helhed og særligt den fælles stemthed og afstemthed mellem den ene og den anden, som griber barn og opdrager”¹⁹; og som Bollnow beskriver som *sine qua non* for, at opdragelse skal lykkes. Han analyserer følelser som glæde, forventning, taknemmelighed, kærlighed, tillid, tålmodighed og flere andre følelser, som er til stede *mellem* lærer og elev i opdragelses- og læringssituationen. Men i bogen går han videre til at undersøge andre atmosfæreskabende aktiviteter, der løfter læringen, som f.eks. fest og fejring, og kommer endelig ind på naturvandringens ”uhyre pædagogiske betydning”.

Vandringen, mener Bollnow, fremkalder en helt særlig ”glad stemning og ægte livserfaring”. Hvis den arrangeres uden for stærk tidsbegrænsning og målrettethed, kan den foranledige en ”dybt erfaret tilbagevenden til de endnu uformørkede kilder til eksistens og fornyelse af et liv, der er stivnet i rationalitet”²⁰. Dette sker, fordi den frie vandring i naturen bringer mennesket i en særlig stemning af tidløshed, men også fordi den vandrende mærker sin krop gennem anstrengelser, der ikke har et specifikt mål. Og endelig, tilføjer Bollnow, kan vandring give ”ægte virkelighedskontakt og en reel bliven-optaget i naturen”²¹.

Med få bemærkninger får Bollnow således udvidet begrebet om den pædagogiske atmosfære, fra at være baseret på en to-personers-relation, til også at kunne omfatte relationen mellem menneske og natur. Denne relation bygger på vandrerens kropslige tilstedeværelse i naturen, og den giver, hvis vi skal tro Bollnow, vandrerens adgang til en naturerfaring af særlig eksistentiel, emotionel og livsforandrende karakter.²² Erfaringen retter sig ikke mod specifikke dele af naturen, men omfatter det naturlige rum som helhed, inklusive menneskets tilstedeværelse. Bollnow har tilsyneladende opdaget, at vandringens atmosfære ophæver afstanden og måske endog forskellen mellem menneske og natur, og giver mennesket en præsenserfaring af sig selv som naturvæsen.²³

18 Bollnow, O. (1965): *Die pädagogische Atmosphäre: Untersuchungen über die gefühlsmässigen zwischenmenschlichen Voraussetzungen der Erziehung*, Heidelberg: Quelle & Meyer, p. 11.

19 p.12.

20 P. 84.

21 P. 84.

22 Michael Bonnetts beskrivelse af vandringens pædagogik fremlægger lignende observationer: ”den opmærksomme vandrer i det naturlige rum, bliver ofte overrasket når de ting, han eller hun møder, indbyder til deltagelse i deres væren (...) åbner os for sandhed i dens grundlæggende form”, Bonnett, M. (2017): ”Environmental Consciousness, Sustainability, and the Character of Philosophy of Education”, in: *Studies in Philosophy and Education*, Vol. 36, No. 3, May 2017 (Special Issue: 'Ecologizing Philosophy of Education'), p. 339.

23 Præsensbegrebet (”Presenz”) låner jeg her fra Hans Ulrich Gumbrechts Heidegger-inspirerede analyser af stemninger i litteraturen. Før vores beviste tolkning af tingene, skriver Gumbrecht, ”står tingene altid allerede (...) i et forhold til vores legeme. Jeg kalder dette forhold ’nærvær’”, Gumbrecht, H.U.(2011): *Stimmungen lesen*, München: Carl Hanser Verlag, p. 15. Præsens hedder hos Gernot Böhme ”tilstedeværelse” eller ”nærvær” (Anwesenheit). Se afsnittet om Böhmes æstetik nedenfor.

Hermann Schmitz om krop og atmosfære

Hermann Schmitz' filosofi byder på omfattende analyser af kroppen og følelserne, og tillader derfor et meget mere udarbejdet atmosfærebegreb, end vi finder hos Bollnow.

Udgangspunktet for Hermann Schmitz' fænomenologi er opfattelsen, at den vestlige kultur har udviklet en gal antropologi, som lægger hindringer i vejen for menneskers selvforståelse. Siden antikken, mener Schmitz, har vi måttet leve med en dualistisk antropologi, der ser mennesket som bestående af et offentligt tilgængeligt legeme og en indre, privat sjæl. Denne antropologi har "introjiceret" og "psykologiseret" følelserne, ved at placere dem inde i sjælens aflukke, hvor de er blevet til "subjektive" størrelser, uden relation til den fælles, objektive virkelighed. Motivet skal have været at få følelserne under fornuftens kontrol gennem den "suveræne opløftelse af den menneskelige person over koncerten fra de kropslige og øvrige rørelser, som personen er udsat for".²⁴

Schmitz' opfattelse er, at "sjælen" eller "psyken" er fiktioner.²⁵ Inspireret bl.a. af den klassiske filolog Bruno Snells værk om åndens opståen i den græske kultur,²⁶ mener Schmitz endda, at man kan identificere et før og et efter indførelsen af en "psykologisk" antropologi. I Homers *Illiaden* er følelser endnu ydre magter, der griber mennesket, som det ikke kan værges sig imod, og derfor er nødt til at forsone sig med. Men siden Demokrit og Platon (slutningen af det 5. århundrede f. Kr.) har følelserne været spærret inde i "sjælen". Ifølge Schmitz' tolkning, er denne konstruktion blevet videreført til vores tid, nu under navnet "bevidsthed", men med stort set uændret potentiale til at fratage følelserne erkendelsesværdi. Romantikens ironi, fænomenet *Weltschmerz* og den moderne *coolness* ser Schmitz som de sidste følgevirkninger af den psykologistiske introjektion.²⁷

Schmitz afviser altså eksistensen af en sjæl eller en bevidsthed, og følgelig afviser han også, at følelser er sjælelige fænomener.²⁸ Hans tese er i stedet, at *følelser er atmosfærer*, som ligger i rummet, og som griber og omstemmer mennesker gennem deres kroppe.²⁹ Schmitz hævder, at vores følelsesoplevelser leverer massiv empirisk dokumentation for tesen, og den påstand forsøger han i sin *Der Gefühlsraum* (fra 1969), så vel som i mange senere bøger, at finde støtte for i verdenslitteraturen, i psykiatrisk faglitteratur, i kunsten og i filosofien.

Med en psykologisk antropologi som den dominante menneskeopfattelse tages beskrivelser af stemninger som atmosfærer, der har besat rummet, imidlertid ikke alvorligt.

24 Schmitz, H. (2005, III, 2): *Der Gefühlsraum. System der Philosophie. Studienausgabe Bd. III,2*, Bonn: Bouvier Verlag, p. 10. Med begrebet "koncert" vil Schmitz' tilsyneladende sammenligne summen af påvirkninger, som personen er udsat for og ikke kan kontrollere, med lyd påvirkningerne under en koncert.

25 Schmitz, H. (1992): *Leib und Gefühl. Materialien zu einer philosophische Therapeutik* (hrsg. Gausebeck, H. & Risch, G.), Paderborn: Junfermann-Verlag, p.93.

26 Bruno Snell ([1946]2009): *Die Entdeckung des Geistes*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

27 Schmitz, H. (2017a): *Kort indføring i den nye fænomenologi* (overs. S. Frølund), Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, p. 22.

28 p. 32; Schmitz, H. (2011a): "Emotions outside the box – the new phenomenology of feeling and corporeality", In: *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, June 2011, Vol.10, Issue 2, pp. 241-259. <http://link.springer.com/article/10.1007/s11097-011-9195-1>.

29 Schmitz, H. (2005, III, 2), p. 98; Schmitz 2017a, p. 56.

De bliver i stedet tolket som projektioner af indre, psykiske oplevelser.³⁰ Det betyder, advarer Schmitz, at vores selvforståelse systematisk bliver modsagt, og det kan hverken vores generelle befindende eller vores livsduelighed klare uden omkostninger.

Schmitz har taget det på sig som filosof at afhjælpe denne modsigelse. Han definerer ligefrem filosofi som "menneskets besinden-sig på at finde sig selv i sine omgivelser".³¹ Dette projekt har den pædagogiske vinkel at lære mennesker at komme nærmere på deres "uvil-kårlige livserfaringer",³² ved at befri følelserne fra sjælens og bevidsthedens fængsel. Metoden, Schmitz bruger, er hans såkaldte "nye fænomenologi".³³

Hvad er så mennesket? Grundlaget er kropsligt, og det kropslige forstår Schmitz som en dynamisk pulseren mellem en (ud-)vidende tendens og en (ind-)trængende tendens, som står i et kommunikationsforhold med de omgivelser, som kroppen lever sig ind i eller lader indleve i sig. Schmitz skelner kroppen (*Leib*) fra legemet (*Körper*), hvor legemet er den fysiologiske legemsting, medens kroppen er det, man *mærker*, og mærker som sig selv uafhængigt af de normale sanser, især uafhængigt af syns- og berøringssanserne. Hans definition af kroppen lyder:

"Kropsligt er det, man kan mærke af sig selv (som hørende til sig selv her og nu) i nærheden af sit materielle legeme (men på ingen måde altid ved dets grænser, hvilket for blikkets vedkommende er indlysende), uden at man betjener sig af de fem sanser (syn, hørelse, berøring, lugtesans, smagssans) eller af det perceptive legemsskema (den normale forestilling om ens eget legeme), der er afledt fra deres vidnesbyrd".³⁴

Som det fremgår af definitionen, er kroppen i grunden *måden*, man mærker sig selv, ikke en ting, og den holder sig ikke inden for legemets grænser.³⁵

Kroppen mærkes dels som "affektivt ramt" af rent kropslige rørelser som sult, tørst, træthed eller smerte, og dels idet den bliver grebet af følelser som f.eks. vrede, glæde, ængstelighed, bitterhed eller medlidenhed. Grebethoden af kropslige rørelser og følelser sker i varierende grader af styrke alt efter hvilke affekter, der er tale om, og hvilken kropslig

30 Schmitz, H. (2005, III, 2), p. 103.

31 Schmitz, H. (2005, I): *Der Gegenwart. System der Philosophie. Studienausgabe Bd. I*, Bonn: Bouvier Verlag, p. 15; Schmitz 2017a, p. 9.

32 Schmitz 2017a, p. 12.

33 Schmitz 2017a: p. 11.

34 Schmitz 2017b: *Kroppen* (overs. M. Strandby Nielsen), Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, p. 11.

35 Schmitz' afvisning af at tildele de klassiske sanser adgang til kroppen, kan læses som en kommentar til Maurice Merleau-Pontys kropsbegreb, som det fremstilles i *Phénoménologie de la perception*. Schmitz påpeger, at Merleau-Ponty ureflekteret blander sit begreb om "egenkroppen" (*corps propre*) med et fysiologisk kropsbegreb, som kan erkendes gennem objektiverende sanseakter, især netop syn og berøring. Denne ambivalens i kropsbegrebet tyder på, at Merleau-Ponty ikke konsekvent får overvundet den traditionelle dualistiske antropologi. Se Schmitz' vurdering af Merleau-Pontys kropsfænomenologi: Schmitz 2017b, p. 165ff. En kort fremstilling af denne kritik ses i Frølund, S. (2017): "Eksistens i Hermann Schmitz' 'nye fænomenologi'", in: Pahuus, M. & Rasmussen, M. (2017, red.): *Eksistensens teorier* (Skriftserie om eksistentiel fænomenologi, bd. 6), Aalborg: Aalborg Universitetsforlag (under udgivelse).

dynamik, affekterne griber ind i. Personen er ikke helt overladt til affekterne, men kan i vekslende omfang tage dem til sig eller forsøge at gøre modstand og distancere sig fra deres greb.

Det afgørende for Böhmes brug af Schmitz er i nærværende artikel, at Schmitz opfatter følelserne som rumligt udstrakte atmosfærer, som han mener, er "nært beslægtede" med klimaet og vejret.³⁶ Ligesom vejret kan atmosfærer ikke afgrænses eller eksakt lokaliseres i rummet. Og vi mærker både vejr og atmosfærer, når vi udsættes for dem, og de ændrer vores befindende.³⁷

For at nå frem til et naturfænomen som vejret, må Böhme dog give Schmitz' kropsfænomologi og følelseslære en æstetisk drejning.

Böhme: fra kropsfornemmelse til æstetisk naturerkendelse

Det klassiske erkendelsesteoretiske problem om, hvordan man kan gå fra selverfaring til erfaring af den omgivende natur løser Böhme ved at påstå, at naturerfaringen allerede er givet med selverfaringen, som den bliver beskrevet i Schmitz' kropsfænomologi. Kroppen er nemlig, siger Böhme, "den natur vi selv er",³⁸ og kropserfaringen er derfor en "egen-erfaring" af naturen. Det betyder, at Schmitz' beskrivelse af følelser og fornemmelser og af menneskets befinden sig i sine omgivelser, kan betragtes som beskrivelser af naturerfaringer. Mennesket "bliver dermed gennem sit eget befindende bevidst om beskaffenheden af omgivelserne. Man mærker, kunne man kort sige, på sin egen krop hvilke omgivelser man befinder sig i".³⁹

Denne måde at konvertere Schmitz' kropsfænomologi til naturerkendelse forstærker Böhme ved at integrere Schmitz' følelseslære i sin "økologiske æstetik", som Böhme forstår som en "almen teori om sansningen".⁴⁰ Integrationen får to konsekvenser. Den ene er, at den relation, som Schmitz hævder der er mellem kroppens "mærken" og de rumlige følelser (atmosfærer), kan beskrives som en *sanserelation*. Den anden konsekvens er, at sansebegrebet udvides fra kun at være rettet mod entiteter i omgivelserne, til at omfatte det emotionale eller affektive grundlag, som Böhme mener sansningen har i menneskets befinden sig i sine omgivelser, altså i atmosfæren. Med dette udvidede begreb om sansning, kan Böhme hævde, at det primære tema for hans æstetik (altså hans almene teori om sansningen) ikke

36 Schmitz, H. (2005, III, 2), p. 98; Schmitz (2017a), p. 56; Schmitz (2011a). Tilsyneladende mener Schmitz senere i samme værk (p. 362), at følelser og vejr ikke er beslægtede. Se afsnittet nedenfor om vejr og atmosfære.

37 For en større dansk fremstilling af Hermann Schmitz' filosofi, se: Wolf, J. (2017): *Krop og atmosfærer. Hermann Schmitz' nye fænomologi*, København: Eksistensen; en kortere fremstilling er: Frølund, S. (2017).

38 Böhme, G. (1989): *Für eine ökologische Naturästhetik*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 9; Böhme, G. (1992): *Natürlich Natur*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 77-93.

39 Böhme (1989), p. 10.

40 Böhme (1989), p. 10; Böhme, G. (2001): *Asthetik. Vorlesungen über Ästhetik als allgemeine Wahrnehmungslehre*, München: Wilhelm Fink Verlag, p. 29. Böhme bruger fra 2001 betegnelsen "aestetik" om sin almene sanseteori.

er "tingene, som man iagttager (*wahrnimmt*), men det, som man fornemmer (*empfindet*): atmosfærerne".⁴¹

Ifølge Böhme sanser eller fornemmer man atmosfærer og den stemning, de sætter én i, før man iagttager og identificerer genstande og mennesker.⁴² Dette overses ganske vist i mange sanseteorier, som går ud fra genstandssansninger og øjensynligt lader en objektiverende, visuel sansning tjene som skoleeksempel på sansning. Et sådant eksempel kan være sansningen af et træ, som jeg står og ser på.⁴³ Her er genstandskarakteren af træet fremhævet, og samtidigt er jeg'et, der står og ser på, reduceret til at være udsigtspunktet eller den abstrakte subjekt-pol for sansningen. Som et sådant bliver jeg'et ikke selv sanset, men kommer udelukkende til at figurere som forudsætning for sansningen.

Böhme foreslår derfor at man tager udgangspunkt i et andet eksempel på en sansning. Han beskriver en situation, hvor jeg befinder mig i nærheden af et træ på en hed eller regnvåd dag. I dette eksempel er den iagttagende sansning af en genstand kun en lille del af en sansning eller fornemmelse af træets voluminøsitet, kraft eller 'mægtighed'. Og snarere end at blive set, føles eller mærkes disse egenskaber i kroppen, uden at man kan henføre sansningen til en bestemt sans, f.eks. synssansen. Eksemplet har med andre ord fremhævet en kraftig emotionel dimension i sansningen.

Med det emotionelle kommer det konkrete menneske ind i sansningen, mener Böhme. Det menneskelige subjekt er her ikke et abstrakt synspunkt over for en genstand, men befinder sig affektivt i verden sammen med, hvad der er dér. Analyser af andre eksempler på sansninger, ville give samme resultat ifølge Böhme. Undersøger man f.eks. sanseoplevelsen af at fryse eller at have smerter, vil tilbøjeligheden til at uddifferentiere en subjekt- og en objekt-pol i sanseoplevelsen heller ikke være oplagt, da det man sanser, slet ikke optræder som en selvstændig ting, og jeg'et dårligt kan udskilles fra sansningen og abstraheres som den instans, der 'har' sansningen. Jeg'et er sansningen i den aktuelle fryse- eller smertesansning. Denne identitet af jeg og sansning er sansningens grundlag. Her ud fra kan man differentiere et subjekt og et objekt, hævder Böhme, men det beror på en objektivering eller distancering, som vi ganske vist er i stand til at udføre, takket være vores evne til at tænke. Når eksempelvis smerten er aftagende eller overstået kan jeg distancere mig fra den, adskille mit jeg og sansningen, og omtale den som "den" og mig som "mig", ligesom jeg kan gå i detaljer med, hvilke sanser, der var involveret, hvordan smerten føltes osv. Men distanceringen giver kun mening, fordi den sker på baggrund af en affektiv identitetsoplevelse, som f.eks. at være ét med smerten eller kulden.

41 Böhme, G. (1995/2013): *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik*, Frankfurt a.M./Berlin: Suhrkamp, p. 15. Böhmes atmosfæreteori er blevet modtaget med stor interesse fra så forskellige fag og professioner som antropologi, sociologi, arkæologi, arkitektur, byplanlægning, design, scenografi, reklame og kunst (Bille, M., Bjerregaard, P. & Sørensens, T.F. (2015, eds.): *Emotion, Space and Society*, Vol. 15, May 2015 (Special Issue on 'Staging atmospheres: Materiality, culture, and the texture of the in-between'), pp. 1-90.

42 Her er Böhme i overensstemmelse med Schmitz. Jvf. Schmitz, H. (1996), "Anthropologie ohne Schichten", in: Barkhaus, A., Mayer, M., Roughley, N. & Thürnaus, D. (1996, hrsg.): *Identität Leiblichkeit Normativität. Neue Horizonte anthropologischen Denkens*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 133.

43 Böhme (2001), p. 36.

Böhmes påstand er, at eksemplet, hvor man står og ser på et træ, er et ret specielt eksempel på en sansning, og derfor uegnet til at demonstrere sansningers almene træk. Som mange analyser af synssansninger tager eksemplet udgangspunkt i den opfattelse, at sansning sker mellem to adskilte størrelser (subjektet og objektet). Men en sådan sansning er en derivet type sansning, en intellektualiseret sansning, hævder Böhme. Før intellektualiseringen, siger han videre, er

”det grundlæggende sansefænomen den atmosfæriske mærken af tilstedeværelse. Sansningen er *qua* mærken en erfaring af, at jeg er til stede dér, og af hvordan og hvor jeg befinder mig. Ud fra denne mærken vil specifikke sanseagttagelser og siden en jeg-pol og et iagttagelsesobjekt skridtvist kunne uddifferentieres. Hvad der mærkes, er primært noget atmosfærisk. Det er ikke uddifferentieret i sanse kvaliteter, men man kan sidenhen specificere det, så det svarer til sanserne. Derimod har sansningen, kan man sige, altid en affektiv toning, dvs. den er truende, opløftende, trykkende, fristende osv.”⁴⁴

En sansning, der ikke kan tilskrives bestemte sanseorganer eller -typer – altså om det f.eks. er en syns-, berørings- eller smagssansning – kan man kalde en ”synæstetisk sansning”.⁴⁵ Böhmes analyse skal vise, at alle sansninger primært er synæstetiske fornemmelser, hvor identifikationen af specifikke sansers bidrag forudsætter den synæstetiske fornemmelse eller oplevelse. Konklusionen på Böhmes analyse kan derfor formuleres på følgende måde: Den grundlæggende sansning er en synæstetisk mærken af noget atmosfærisk.

Med sin æstetiske naturerfaring beskriver Böhme en anden type naturerfaring end den erfaring, der beskrives i naturvidenskaben. Den kropsligt-æstetiske egen erfaring af naturen kan f.eks. ikke påberåbe sig objektivitet. Til gengæld har den fordel af, at kunne give viden om, hvordan forskellige omgivelser atmosfærer har indflydelse på menneskets befindende, og måske også på, hvordan menneskets handlinger ændrer atmosfæren, altså ændrer, hvordan man befinder sig i omgivelserne. Det betyder i Böhmes øjne, at denne æstetiske naturerfaring giver en mere umiddelbar økologisk viden om menneske-omgivelse-forholdet, end naturvidenskaben yder, og tilmed en viden, som danner det erkendelsesteoretiske (sansemæssige) grundlag for den type viden, som sidstnævnte giver.

Den traditionelle naturvidenskabelige videnstype karakteriserer Böhme som en erkendelse af ”naturen, for så vidt den er fremmed for mennesker”.⁴⁶ Denne karakteristik mener han den fortjener, fordi den forsøger at gå bag om den umiddelbare erfaring med instrument, måling, kvantificering og teoretisk rekonstruktion.⁴⁷ På dette punkt viderefører Böhme den kritiske teoris beskrivelse af den instrumentelle fornufts fremmedgørelse af mennesket i forhold til dets livsverden. Böhme er også præget af den videnskabs- og tekno-

44 Böhme (2001), p. 42. Bemærk at ordet ”tilstedeværelse” er en oversættelse af det tyske ”Anwesenheit”, der også kan oversættes ”nærvær”.

45 Böhme (2001), p. 43, 87ff.

46 Böhme, G. (1993): *Am Ende des Baconischen Zeitalters*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 54.

47 Böhme, G. (1989), p. 11; Böhme, G. (1993), p. 64; Böhme, G. & Schieman, G. (1997, hrsg.): *Phänomenologie der Natur*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 27ff.

logipessimisme, som både har kendetegnet kritisk teori og fænomenologi. Hvordan man end stiller sig til denne pessimisme, gør den ikke Böhmes arbejde med at udvikle en æstetisk-atmosfærisk naturerkendelse mindre interessant. For dels giver han simpelthen et bud på det videnskabsteoretiske problem om naturvidenskabens grundlag, dels kan han anføre gode miljømæssige grunde for, at undersøge forskellige naturtypers betydning for menneskets befindende. Og endelig åbner den æstetiske naturerkendelse didaktiske muligheder for naturvidenskaben.

Findes der følelser, som ingen føler?

Men hvad er følelser og atmosfærer, og hvilken ontologisk status har de? På dette punkt er Schmitz og Böhme uenige.

Hermann Schmitz afpsykologiserer, som beskrevet, følelserne og definerer dem som "rumligt udgydede, kropsligt overgribende magter" eller som "randløs besættelse af et fladeløst rum i området for det, der opleves som nærværende".⁴⁸ Schmitz er fuldt klar over, hvor kontroversiel hans tese er, f.eks. når han siger: "Følelserne er ikke mindre objektive end landeveje, blot sværere at fikse".⁴⁹ Hans identifikation af følelser og rumlige atmosfærer er da også omdiskuteret.⁵⁰ Schmitz forsøger dog at retfærdiggøre sin påstand med analyser af følelsesoplevelser. Her nogle af hans eksempler.

Vreden erfares som en slags tyngde, der "som et lyn angriber" og som driver én fremad, og som man lader sig rive med af, i al fald et stykke vej, indtil man kan løsrive sig fra den.⁵¹ Højtidelig *alvor* er en "mægtig følelse, der især viser sig som atmosfære i form af en bred, rolig, tæt samlet stilhed, og med en autoritet, der forbyder påtrængende snakken".⁵² *Glædens* kropslige udslag beskriver Schmitz således: "Glæde er en løftet atmosfære, der får kroppen til at svæve ('i salighed'), til at få en bevinget gang, ja til at hoppe ('glædesspring'), selvom intet har ændret sig med hensyn til kroppens vægt".⁵³ Og følelsens atmosfæriske *udbredelse* beskriver Schmitz med et eksempel, hvor en gruppe mennesker bliver pinligt berørte ved en persons *skamløse* optræden. Udbredelsen skyldes ikke "følelsessmitte", hævder Schmitz, men skyldes, at "skammen er en atmosfære, der stråler fra sit fortætningsområde, altså fra den, der ... skammer sig og er beskæmmet, og ud til området for mærkbart nærvær".⁵⁴ Schmitz mener at atmosfærens intensitet falder, når man går ud over

48 Schmitz (2017a), p. 56.

49 Schmitz (2017b), p. 30.

50 Demmerling, C. (2011): "Gefühle, Sprache und Intersubjektivität. Überlegungen zum Atmosphärenbegriff der Neuen Phänomenologie", in: Andermann, K. & Eberlein, U. (2011): *Gefühle als Atmosphären. Neue Phänomenologie und philosophische Emotionstheorie*, Berlin: Akademie Verlag, pp. 43-55, <https://doi.org/10.1524/9783050061368.43>.

51 Schmitz (2017a), p. 56.

52 p. 57.

53 p. 57.

54 p. 57.

dens fortætningsområde. Herude stråler skammen stadig, men nu blot som en "pinlighed, som man nok berøres af, men ikke føler sig fuldt og helt grebet af".⁵⁵

Og endelig illustrerer han med følelsen *sorg*, at to følelser/atmosfærer godt kan besætte samme rum og konkurrere om magten. Han hævder, at sorgen har en "autoritet som en atmosfære, der fuldstændigt og eksklusivt gør krav på rummet for oplevet nærvær, og som med sin overvægt af autoritet mere eller mindre undertrykker atmosfæren af munterhed, der ligeledes påtvinger rummet for oplevet nærvær en kantløs besættelse".⁵⁶ Med eksemplet vil Schmitz også tilbagevise den indvending mod hans teori, der hævder, at dersom følelser er atmosfærer i rummet, bliver det ubegribeligt, hvordan enkelte mennesker kan modstå deres greb og f.eks. holde sig muntre i et trist selskab. Hans svar på indvendingen er, at selvom sorgen dominerer rummet, er munterheden ikke nødvendigvis slået helt af banen.

Böhme følger Schmitz' følelser-/atmosfæreteori et stykke vej, men han står af på i al fald to punkter, der har at gøre med den ontologiske status, Schmitz giver følelser/atmosfærer.⁵⁷ Schmitz hævder nemlig, at følelser/atmosfærer kan selvstændiggøre sig og eksistere, uden at nogen føler dem. Han skriver et sted:

*"Morgenen er den tid på dagen, som giver det bedste eksempel på følelsernes uafhængighed af et oplevende subjekts affektive ramthed. I morgenens sarte, dæmrende lys udfolder der sig undertiden atmosfærer, som endnu ikke eller endnu kun i ringe grad hjem søger det kropslige befindende, men snarere i næsten fortryllede afsondrethed fører sit sky og dog stærke egetliv".*⁵⁸

Böhmes opfattelse er modsat, at atmosfærerne "kun kan have i aktuelle sansninger",⁵⁹ og at man derfor kun kan sanse dem, hvis man udsætter sig kropsligt for dem, altså aktuelt lader sig ramme affektivt af dem. Det betyder, at det, fænomenologisk set, ikke giver mening at benægte, at følelser/atmosfærer har en "subjektiv andel".⁶⁰ Følelser skal være følt af nogen. Böhme tildeler følelser og atmosfærer en "mellemstatus ... mellem subjekt og objekt".⁶¹

Det er let at følge Böhmes kritik af Schmitz, hvad angår følelserne, for det virker kontraintuitivt, at der skulle kunne findes følelser, som ingen føler. Og i betragtning af, at Schmitz' følelslære er så tæt sammenvævet med hans kropsfænomenologi, forekommer det at være overraskende eller paradoksalt, hvis følelser skulle kunne eksistere uafhængigt af, at nogen føler dem kropsligt. Derimod går det nok lettere at acceptere, at der kan findes

55 p. 57.

56 p. 58.

57 Böhme (1995/2013), p. 30.

58 Schmitz (2005, III, 2), p. 393, 363.

59 Böhme (2001), p. 50.

60 p. 52.

61 Böhme (1995/2013), p. 22; Böhme (2001), p. 54. Noget lignende synes at være Heideggers opfattelse af følelser: "Stemningen (...) er ikke 'derinde' i en inderlighed (...) men den er ligeså lidt derude" (Heidegger 1983: 100).

atmosfærer, som ingen føler. F.eks. virker det ikke særligt mærkeligt at tale om et kirkerums eller et klasselokales atmosfære som noget, der forbliver i rummet, selv når alle har forladt dem, og ingen aktuelt mærker dem, men som kan mærkes i det øjeblik man atter træder ind i rummet. Det begynder først at blive rigtig problematisk, hvis man, som Schmitz udtrykkeligt gør, *både* identificerer følelser og atmosfærer, og samtidigt hævder, at atmosfærer eksisterer uafhængigt af, at nogen oplever dem.

Er atmosfærer "halvting"?

Uenigheden om følelsers og atmosfærers ontologiske status går videre i Böhmes diskussion af Schmitz' begreb "halvting".⁶² Schmitz afviser at følelser eller atmosfærer kan være "fuldting" (som jeg blot kalder "ting" i det følgende). Men da de jo heller ikke er ingenting, har han valgt termen "halvting" for dem.⁶³ Der er to egenskaber, der adskiller halvting fra ting: 1) halvting har ikke stabil, substantiel eksistens over tid, men kan komme og gå, uden at miste deres identitet, og 2) halvtings virkninger sker umiddelbart, og kan ikke adskilles fra halvtingen selv.⁶⁴

Schmitz eksemplificerer halvtingene med f.eks. stemmen, som her ikke skal forstås fysisk som luftmolekylers svingninger, men som et oplevelsesfænomen. Man hører et menneskes stemme som én og den samme stemme, hver gang man hører den, og ingen spørger, hvor den har været i mellemtiden (som man kan gøre med f.eks. en ting, der har været forsvundet). Og stemmen slår direkte ind i min oplevelse, uden mellemlid, og er identisk med sit indslag. Schmitz nævner også blikket og vinden, som eksempler på halvting (hvor vinden ikke skal forstås som bevæget luft, men som en følt eller mærket kvalitet). Andre eksempler på halvting er dunkelhed, natten, kulde eller kølighed.

Halvting ligger midt mellem ting og egenskab, kunne man sige. De er mindre stabile end ting og har ikke tingenes substantielle permanens. Til gengæld er de mere stabile og selvstændige end egenskaber, der er afhængige af de ting, som de er egenskaber ved. Til gengæld kan halvtingene, ligesom tingene, selv have egenskaber. Stemmer kan f.eks. være skærende eller behagelige. Og så har halvtingene selvstændig magt eller kraft til at påvirke os. Denne magt kan dog ikke ligge latent som en mulighed, der enten kan virkeliggøres eller forblive en ikke-realiseret mulighed, sådan som det er tilfældet med egentlige ting. Halvtingene er ren aktualitet, så snart de viser sig, medens ting kun har aktualiseret en brøkdel af deres egenskaber. Tings eksistens er i overvejende grad potentialitet: de kan meget mere, end de aktuelt fremviser.⁶⁵

62 Böhme, G. (1997): "Die Phänomenologie von Hermann Schmitz als Phänomenologie der Natur", in: Böhme & Schieman (1997), p. 142ff.

63 Schmitz (2017a), p. 60.

64 p. 60.

65 Böhme (1997), p. 142ff.

Den afgørende forskel mellem halvting og ting er hos Schmitz, at halvtingene er defineret i forhold til vores kropslige mærken af dem, medens ting er defineret som uafhængige af vores oplevelse. Men når så Schmitz beskriver følelser og atmosfærer som om de har et "egetliv", uafhængigt af vores oplevelse, så tillægger han dem samme status, som kun egentlige ting har.⁶⁶ Der er med andre ord, i Böhmes øjne, en ambivalens eller en selvmodsigelse i Schmitz' teori om følelser og atmosfærer. Den mener Böhme, han kan undgå ved at lave en ny distinktion.

Atmosfærer vs. 'det atmosfæriske'

Böhmes naturfænomenologiske interesse er at identificere noget natur, der kan tilgås via erfaringen af egenkroppens sansninger. Han vil opspore den natur, som vi ikke selv er, men som kan erfares gennem den natur, som vi selv er. Det er dette område æstetikken skal arbejde i, og som han hævder naturvidenskaben hverken har blik for eller anerkender som natur, fordi den kun anerkender noget som natur, hvis det kan eksistere uafhængigt af en aktuel sansning, altså eksisterer som en ting (dvs. er det Schmitz kalder en "fuldting"). Da han ikke afviser naturvidenskabens opfattelse af natur eller denne opfattelses berettigelse, men vil finde dens mulighedsbetingelse i en kropserfaring, forsøger han at beskrive den glidende overgang fra den grundlæggende sanseoplevelse, den synæstetiske-kropslige mærken af atmosfære, til en sansning af den genstand eller ting, som kan uddifferentieres fra denne mærken af atmosfæren.

Han illustrerer overgangen med et nyt eksempel på en atmosfæresansning: en myg, som jeg pludselig mærker svirrer rundt derude et sted i mørket, når jeg er ved at falde i søvn. Den primære sansning er her, mener Böhme, at jeg mærker den truende atmosfære, som denne svirren udsender i rummet, og at jeg mærker atmosfæren som ubestemt tilstede i rummet. Straks efter jeg har mærket denne trussel, får jeg gradvist gjort mig klart, at jeg mærker, at der er 'noget' bestemt, der skaber atmosfæren. Dernæst hører jeg, at dette 'noget' faktisk er et insekt, og til sidst hører jeg, at det er en myg, der kunne true med at stikke mig.

For at udtrykke denne trinvis overgang, indfører Böhme en distinktion, som ikke findes hos Schmitz, nemlig mellem atmosfærer og 'det atmosfæriske'. Denne distinktion, som han indrømmer er diffus,⁶⁷ skal udtrykke to stadier på vejen fra et subjekt-objekt-sammenfald (kropslig mærken/sansning af atmosfære) til en første differentiering, hvor objekt-polen er blevet uddifferentieret eller udskilt ved at blive identificeret som noget atmosfærisk, der kan iagttages eller konstateres ved hjælp af vores sanser.

Böhme accepterer, at kalde den affektive mærken (følelsen) en atmosfære, men han accepterer ikke at kalde den en halvting, for atmosfæren har ikke den relativt selvstændige eksistens, som Böhme mener halvting har, men eksisterer kun, når den mærkes affektivt af

⁶⁶ p. 143.

⁶⁷ Schmitz (2001), p. 59.

nogen.⁶⁸ Derimod vil han gerne give betegnelsen halvting til det område, han kalder 'det atmosfæriske', for dette område har erhvervet tilstrækkelig stabil og selvstændig eksistens i forhold til det oplevende subjekt, til at fortjene betegnelsen. Men kunne også sige, at hvor atmosfærer erfares som 'indre' følelse, som jeg er mere eller mindre grebet af, så erfares 'det atmosfæriske' som noget 'ydre' og tingslignende, uden dog at være en rigtig ting. Böhme udtrykker dette, ved at sige, at atmosfærer har en "ikke-reducerbar subjektiv karakter ... hvorimod halvting helt igennem erfares som noget ydre. De kan *konstateres* med en vis distance".⁶⁹ Og han illustrerer forskellen på atmosfærer og 'det atmosfæriske' med morgendæmringen, som både kan ses som atmosfære og som noget atmosfærisk, afhængigt af tilgangen: "På denne måde er dæmringen noget atmosfærisk: det kan konstateres at dæmringen kommer nærmere. Men der findes også en dæmringsatmosfære, som jeg først får at mærke, når jeg i det mindste er partielt grebet af den".⁷⁰

Med disse bemærkninger mener Böhme, at han har fundet, hvad han søgte. Atmosfærerne mærkes på egen krop, som jo er et stykke natur, som vi selv er. Og 'det atmosfæriske' er et stykke natur, som vi ikke selv er. Det atmosfæriske er – som halvting – ganske vist ikke egentlig tingslig natur, men det er lige så meget natur, som den tingslige natur er.

Atmosfærer og vejret

Kan disse subtile analyser af kroppens sansning af atmosfærer udvikles til at beskrive en vidensform for fænomener som klima og vejr, som vi regner for at være (atmosfæriske) naturfænomener? Kan denne vidensform udvikles til at blive en vejrfænomenologi, altså en teori om sammenhængen mellem naturfænomenet vejret og vores lige så naturlige (*qua* kropslige) atmosfærefornemmelser?

Hos Schmitz finder vi ikke en vejrfænomenologi. Schmitz interesserer sig overhovedet ikke for natur, hævder Böhme. Han må med beklagelse konstatere, at selvom Schmitz har leveret det nødvendige kropsfænomenologiske grundlag for Böhmes eget arbejde med at udvikle en naturfænomenologi, har Schmitz aldrig selv berørt spørgsmålet om natur.⁷¹ Dette samme gælder for resten de fleste andre fænomenologer, mener Böhme. De accepterer ikke ideen om en menneskelig natur, de interesserer sig ikke for kropserfaringens berøring med naturen og de interesserer sig slet ikke for naturfilosofi som sådan. Det betyder, at de "uden kamp" overlader hele spørgsmålet om natur til naturvidenskaberne.⁷²

Trods Schmitz' angivelige desinteresse for naturen og for spørgsmålet om atmosfærenes naturlighed, har han faktisk forholdt sig til vejret som naturfænomen i en enkelt

68 Böhme (1997), p. 144. Jf. forrige afsnit.

69 p. 144.

70 p. 145.

71 Böhme (1997), p. 13, 133.

72 Böhme, G. (2003): *Leibsein als Aufgabe. Leibphilosophie in pragmatischer Hinsicht*, Küsterdingen: Die Graue Edition, p. 25ff. Heidegger har dog skrevet om natur hist og her, og fra Merleau-Pontys side ligger der naturfilosofiske overvejelser i hovedværkerne, og – mere udfoldet – i forelæsningsform.

paragraf. Der beskriver han, hvordan lummert, fugtigt, lunt, friskt, køligt, forårsagtigt eller tordenagtigt vejr kan virke pirrende og ansporende på vores følelser. Og han tilføjer, at vejret "ligger i luften ... og nok kan mærkes, selvom det egentlig ikke er en tilstand i vores krop, men er en af disse indhyllende, udelte og kantløst udgydte atmosfærer".⁷³

Schmitz er altså på det rene med, at vejret mærkes kropsligt, men ikke er en 'indre' kropsfølelse, og han besvarer spørgsmålet om, hvorvidt "følelser og klimaer – begge forstået som fænomener – måske fra naturens hånd tilhører samme art"⁷⁴ benægtende. Det gør han bl.a. under henvisning til, at den person der mærker vejret, bedre kan frigøre sig fra det, end en person kan frigøre sig fra sine følelser og atmosfærer. Vejret kan man simpelthen gå væk fra.⁷⁵ Schmitz er med andre ord på vej til at konstatere, at vejret kan analyseres naturfænomenologisk som et fænomen, der nok erfarer gennem vores kropslige synæstetiske og altså følelsesmæssige mærken, men dog har status som relativt uafhængig af denne mærken. Deraf fremgår det, at på trods af, at Schmitz klart ser ligheder mellem følelser, klima og vejr, så har han vurderet, at vejret ikke er en atmosfære, fordi det har en relativt uafhængig status i forhold til den følelsespåvirkning, det udøver på os. Man kunne måske sige, at Schmitz grupperer vejret i den klasse af halvting, som Böhme valgte at kalde 'det atmosfæriske', og som tilhører den natur, som vi ikke selv er, uden dog at være en atmosfærisk "fuldting" i meteorologisk forstand.

Det er alt, hvad Schmitz siger om forholdet mellem vejret (forstået som naturfænomen) og atmosfærefornemmelsen. En egentlig vejrfænomenologi, der undersøger netop dette forhold, kan man ikke finde hos Schmitz.

Kuriøst nok er der en anden forsker, som har fremlagt en skitse til en vejrfænomenologi. Antropologen Tim Ingold (f. 1948) har arbejdet med atmosfærefænomenet under betegnelsen "the weather-world". Han forklarer, at denne "vejr-verden" er "vævet" (*meshwork*) af "linier" og interaktioner mellem mennesker, natur og alt andet i verden.⁷⁶ Ingold beklager, at mange antropologer har stillet sig tilfreds med at beskrive menneskers liv som forløb, der udspiller sig i landskaber, som tolkes som blotte geometriske flader. Dette giver fattige beskrivelser, for mennesker bor ikke kun på landskabets overflade, men bebor hele firmamentet, som inkluderer jord og himmel og alt inventaret derimellem. Til støtte for denne opfattelse henviser Ingold dels til antropologiske undersøgelser, og dels til Heidegger og Merleau-Ponty. Han låner disse to fænomenologers begreb "beboelse", og bruger det om den *aktivitet*, der skaber det naturlige miljø, ved at væve himmel, landskab, bjerge, dale, hav, vækster og dyr sammen til en vejr-verden. Når vi sanser vejr-verdenen, siger Ingold, sanser vi den ikke som et objekt, men sanser *i* eller *gennem* den. På denne måde har Ingolds vejr-verden visse ligheder med Heideggers begreb "Welt", og måske også med Böhmes beskrivelse af "det atmosfæriske", som ovenfor blev udlagt som genstanden for den grundlæggende,

73 Schmitz (2005, III, 2), p. 361.

74 p. 362.

75 p. 365.

76 Ingold, T. (2011): *Being Alive. Essays on Movement, Knowledge and Description*, London: Routledge, p. 126-135'.

synæstetiske sansning af noget, der endnu ikke er uddifferentieret som en meteorologisk fuldting, men optræder som atmosfærisk halvting.

Vejr-verdenens skiften ændrer vores perceptioner af verden – både de visuelle, de auditive og de haptuelle eller emotionelle - fortsætter Ingold. Og det lyder som en parafrasering af Heidegger, når han skriver: "the weather world is the world's worlding". Eller når han understreger sit begrebs ontologiske pathos ved at tilføje: "the weather-world is the very temperament of being".⁷⁷

Går vi nu tilbage til Böhme, viser det sig, at Böhme selv har skitseret elementer til en vejrfænomenologi i en artikel fra 2011.⁷⁸

Der er ikke tvivl om, indleder Böhme, at der er en vis sammenhæng mellem vejret og bestemte følelser. Vejret kan være både nedstemmende og opløftende, og sproget har adskillige adjektiver, som uden vanskeligheder kan bruges om både vejr og følelser: dystert, truende, køligt, lyst, friskt osv. Adspurgt hvad vejr "egentlig" er, vil de fleste måske svare, at det er det, man angiver med meteorologiske begreber som tryk, temperatur, vindretning, fugtighedsgrad osv. Men alle disse udgør ikke hver især vejret, der er en totalitet eller helhed, som går ud over disse meteorologiske parametre. Og spørger man folk, hvordan vejret konkret er i dag, svarer de fleste ved at angive et totalindtryk af vejret, mener Böhme. De siger f.eks., at vejret er dårligt, dystert, tungt, trist, blæsende, forårsagtigt, opfriskende, muntert eller godt, og bruger derved begreber hentet fra registeret over kropsligt-sanselige følelser af at *være* i vejret eller af at være udsat for vejret.

Böhme sammenfatter dette ved at sige, at vejret er noget "singulært og radikalt regionalt", nemlig en helhed, som korresponderer med vores kropsligt-sanselige følelse, altså med æstetiske, frem for med meteorologiske kategorier. Vejret er, således opfattet, egentlig ikke er en objektiv størrelse eller en ting i naturvidenskabelig forstand, selvom der kan angives meteorologiske betingelser for, hvilken slags vejr, det er eller vil kunne udvikle sig til.⁷⁹ For at støtte denne opfattelse, trækker Böhme en analogi mellem vejret og landskabet. Landskabet kan nemlig også opfattes som et æstetisk oplevelsesfænomen,⁸⁰ altså som et kropsligt-sanseligt fænomen, snarere end som noget objektivt forekommende, selvom der også for landskabet kan angives naturvidenskabelige (geologiske) betingelser for opståen og struktur.

Man får ikke fat i det nære slægtskab mellem vejr og følelser, hvis man tror, at vores adjektiver for vejret kun bruges metaforisk, når vi beskriver følelser med disse adjektiver, hævder Böhme.⁸¹ En sådan tolkning giver nemlig kun mening, fortsætter han, hvis man

77 P. 130. Ingold har en enkelt reference til en engelsk artikel af Gernot Böhme om atmosfære, men ikke i sammenhæng med sine overvejelser om vejr-verdenen.

78 Böhme, G. (2011): "Das Wetter und die Gefühle. Für eine Phänomenologie des Wetters", in: Andermann & Eberlein (2011), pp. 153-166.

79 Böhme (2011), p. 154.

80 Jf. Ritter, Joachim (1984): "Landskab", in: Dehs, J. (1984): *Æstetiske teorier*, Odense: Odense Universitetsforlag, pp. 27-64.

81 Böhme (2011), p. 155.

ureflekteret har overtaget introjektionen af følelserne, frem for med Schmitz at forstå dem som atmosfærer, der ligger i rummet.⁸² Og selvom atmosfærebegrebet oprindeligt var et meteorologisk begreb (*atmós* = damp; *sphaira* = kugle), har det de sidste 2-4 århundreder med samme smidighed og ret betegnet stemninger og følelser. Derfor, mener Böhme, er "atmosfære" både et begreb for vejret, som omgiver os, men lige så meget et begreb for følelsesrummet, som vi befinder os i. Og det beror på, at vejr og følelser simpelthen er nært beslægtede fænomener. Böhme søger at indfange slægtskabet i sin definition af atmosfæren som "sfæren for den mærkede, kropslige tilstedeværelse".⁸³

Disse bemærkninger om vejret giver kun mening på baggrund af Böhmes arbejde med et vidensbegreb, der knytter erfaringen af egen naturen (kroppen) med erfaringen af fremmed naturen. Vejret som atmosfære er både vejret som egenkropsligt følt, men også vejret som atmosfærisk halvting med "eget liv". Det er netop vejrets relative selvstændighed, der berettiger til at kalde det et stykke fremmed natur, som vi, med en relativt distanceret holdning, kan iagttage og konstatere som noget 'ydre', uden at vejret derved kan opfattes som identisk med de parametre, som meteorologien bruger til at beskrive det, mener Böhme. Meteorologien kan fortælle om enkeltbetingelser for vejret, men vejrets helhed er det, der sanses og mærkes kropsligt.

Böhme definerer vejr-fænomenologien som anvendelsen af atmosfæreteorien på vejret, og han beskriver dens ydelse som at "kategorisere den *lovmæssige natur i relation til den kropslige mærken*".⁸⁴ Vi må her tage til takke med at gengive artiklens få bemærkninger om, hvad disse ydelser kan være.

Vejr-fænomenologien har ifølge Böhme tre hovedtemaer: vejrets karakterer, "vejr-hændelser" og beskrivelse af de tingslige betingelser for fremstilling af atmosfærer.⁸⁵

Vejr-karaktererne bestemmer helhedsindtrykket af vejret gennem den måde, de fornemmes på, og det er dem, man i almindelighed betjener sig af, når man fortæller, hvordan vejret er ("det er trykkende", "det frisker op" etc.). Det er det synæstetiske og det stemningsmæssige ved vejret, som er grundlaget for at beskrive karaktererne, og ifølge Böhme kan disse karakterer henregnes til de *rumlige* aspekter af vejret.

Med *vejr-hændelserne* betegner Böhme de *tidslige* aspekter af vejret. Han fortæller, at i denne gruppe optræder gerne de samme fænomener, som før blev beskrevet som vejr-karakterer, nu blot i deres egenskab af verber, frem for af substantiver. Hvor f.eks. sne, storm, solskin og regn gælder for vejr-karakterer, er de tilsvarende vejr-hændelser: det sner, det stormer, solen skinner, det regner. Vejr-hændelserne er en slags "dramatisering" eller "fortættelse" af vejr-karaktererne, uddyber Böhme, og tilføjer, at vejr-karaktererne primært erfares i det kropslige befindende, medens vejr-hændelserne snarere erfares i vores livsførelse, som selvfølgelig ikke er adskilt fra det kropslige befindende.

82 p. 155.

83 p. 155.

84 p. 157.

85 p. 164-166.

Det sidste tema i Böhmes vejrfænomenologi skal være en redegørelse for de tingslige betingelser for, at bestemte vejrkarakterer kan opstå. Det handler om de objektive vejrdata, som også meteorologien bruger til at bestemme vejret, men tolket anderledes. Hvor meteorologien tolker disse data som faktorerne, der *bevirker* vejret, og får det til at fremtræde for os i sansningen, uden selv at træde frem, så tolker vejrfænomenologien data'ene som integreret del af helhedsindtrykket af vejret, som det fremtræder sanseligt-kropsligt for os. Man kan sige med Böhme, at fænomenologien "læser" disse data æstetisk som inkluderet i vejratmosfærerne, frem for som de bagved liggende virkeårsager.⁸⁶

Böhme afslutter sin fremstilling med at beklage dens ufærdighed, og med at gentage nødvendigheden af bedre at kende og kunne artikulere vejret som subjektivt, atmosfærisk faktum, der til trods for sin "for os"-modalitet, er lige så meget natur som meteorologiens vejr er.

Afslutning

Otto Bollnows arbejde med den pædagogiske atmosfære byggede på Heideggers teori om stemninger eller atmosfærer, der åbner verden for os, og dermed muliggør viden og handling i forhold til andre mennesker og til tingene, redskaberne, naturen og kunstværkerne. Bollnow overførte disse eksistentielle urbetingelser for viden og handling til den pædagogiske sfære, og udvidede denne sfære til ikke kun at bære læringen fra menneske til menneske, men også fra natur til menneske. Og endelig pegede Bollnow på, at den pædagogiske atmosfære mellem natur og menneske har noget med kroppen at gøre.

Nærværende artikel har på flere områder forsøgt at gå den samme vej, som Bollnow, blot langt mere i detaillén med forholdet mellem følelse og atmosfære, mellem krop og sansning og mellem sansning og natur. Afslutningsvist har artiklen forsøgt at opridse en mulig brug af atmosfæreteorien på et bestemt naturfænomen, nemlig vejret.

Ideen med at bringe en fænomenologisk atmosfæreteori på banen i forbindelse med miljøpædagogikken omkring klimaforandringer implicerer på ingen måde, at klassisk, empirisk klimaforskning skal forsømmes i denne pædagogik. Ideen har været, at hvis eksistenstænkere som Heidegger, Schmitz og Böhme har ret, så er det den æstetisk-kropslige atmosfære, der "åbner" verden for os til viden og handling, og dermed også åbner vejrverdenen for os. Konsekvensen af dette må være, at atmosfæren er den principielle forudsætning for, at alle de videnskaber, der bidrager til bestemmelsen af klimatiske forhold, overhovedet er forståelige for os, og gør det muligt for os at agere i forhold til deres beregninger. Derfor må det være en opgave for en fænomenologisk baseret miljøpædagogik at udarbejde sammenhængen mellem atmosfærens mærkede, kropslige tilstedeværelse og meteorologiens og klimatologiens vejr.

⁸⁶ p. 166.